

HET PROEFSCHRIFT VAN ... JEANNE KURVERS: ANALFABETEN EN TAAL

Mart van Oostendorp

Een analfabete vrouw kwam een paar jaar geleden bij haar maatschappelijk werkster. De vrouw had een brief gekregen en ze vroeg of de hulpverlener deze kon voorlezen. De brief betrof een persoonlijk onderwerp, dus voegde de vrouw eraan toe: "Maar dan moet je wel je oren dichthouden."

Er is geen reden om te denken dat de vrouw die dat zei uitzonderlijk dom of naïef was. Ze kon alleen niet lezen en schrijven omdat ze dat door omstandigheden nooit had geleerd. Hoe denken analfabeten over taal in een maatschappij waar het geschreven woord nog steeds overal aanwezig is? Welke relatie leggen zij tussen gesproken taal en krabbelletjes die ze op winkelruiten, op brieven en onder aan het televisiescherm zien? Weten ze wat bijvoorbeeld 'lettergrepen', 'woorden' en 'zinnen' zijn? Over dit soort vragen gaat het proefschrift *Met ongeletterde ogen* van de Tilburgse psycholinguïste Jeanne Kurvers.

Taaltestjes

Kurvers sprak voor haar onderzoek met analfabeten die hooguit twee jaar naar school waren geweest. De onderzoekster richtte zich op Turkse, Marokkaanse en Somalische allochtonen, die de vragen kregen voorgelegd in hun moedertaal. Zij koos voor allochtonen omdat mensen die in Nederland geboren zijn altijd minstens tien jaar onderwijs hebben gevolgd. Er zijn natuurlijk wel autochtone analfabeten, maar die hebben meestal ook andere problemen. Het is dan moeilijker vast te stellen of niet vooral die andere problemen verantwoordelijk zijn voor hun eventueel afwijkende resultaten in het onderzoek.

Kurvers stelde de geïnterviewden vragen over taal en liet hen taaltestjes doen. Aan laaggeschoolde maar geletterde landgenoten legde ze dezelfde vragen voor en ze vergeleek de resultaten ook met die van kleuters die nog niet hadden leren lezen.

Tomaten verdelen

Analfabeten blijken fascinerend anders te denken over de functie van schrift dan de andere groepen. Kurvers stelde een lijst met zinnen op ('Ik woon in Nederland', 'Een baby is heel oud') en vroeg haar gesprekspartners of ze dachten dat die zinnen opgeschreven konden worden. Anders dan de anderen bleken de analfabeten over het algemeen van mening dat onware zinnen niet konden worden opgeschreven. Een Somalische vrouw bleek bijvoorbeeld te denken dat de zin 'De winkel sluit om zes uur' in het Nederlands wél, maar in het Somalisch níét kon worden opgeschreven. Maar er waren ook mensen die er anders over dachten. Een van Kurvers' gesprekspartners zag dat de onderzoekster haar zinnen van een lijst haalde en antwoordde: "Jij hebt het toch opgeschreven, anders kun je het niet aan mij vragen."

Kleuters leken over het algemeen meer doordrongen van het feit dat onzin ook kan worden opgeschreven, maar voor het overige bleken hun ideeën en vaardigheden niet erg veel af te wijken van die van de volwassen analfabeten. Beide groepen vonden het bijvoorbeeld heel moeilijk om een woord in klanken, in klinkers en medeklinkers te verdelen. Kennelijk is dat een vaardigheid die je pas opdoet wanneer je een woord als een groepje letters leert zien. Woorden in lettergrepen verdelen is voor ongeletterden een stuk gemakkelijker: "Tomaten? Ja, dat kun je verdelen, to-ma-ten." Maar sommige analfabeten kunnen zich heel moeilijk losmaken van de betekenis van een woord: "Tomaten? Ja, dat kun je verdelen. Ieder een tomaat."

Blauwe stenen

Ook uit andere testjes bleek dat het moeilijk is om een woord als een vormpje te zien, los van de betekenis, als je niet kunt lezen. Een Marokkaanse vrouw was er bijvoorbeeld van overtuigd dat het Berberse woord *fil* langer was dan het woord *asardun*: het eerste betekent 'olifant', het tweede 'paard'. Alleen als ze twee namen moest vergelijken (*Margaretha* en *Leyla*) luisterde ze naar de klank ervan om te besluiten dat de eerste langer was.

Het lijkt er dus op dat je wanneer je leert lezen vooral ook leert dat je woorden als abstracte en manipuleerbare symbolen kunt zien: "Alle stenen op de maan zijn blauw. Een man gaat naar de maan en vindt een steen. Welke kleur heeft de steen?" Als je dit voorlegt aan mensen die kunnen lezen en schrijven, halen ze hun antwoord uit het verhaalje en zeggen ze bijna allemaal 'blauw'. Analfabeten en kleuters proberen het antwoord te vinden door na te denken over wat ze over de wereld weten, en zeggen bijvoorbeeld: "Zwart, het is daar heel erg heet."

Letters tekort

Wie leert lezen en schrijven, leert dus ook op een bepaalde manier met taal omgaan. Onderzoek naar de manier waarop analfabeten tegen taal aankijken, is niet alleen nuttig voor taalkundigen, die zo meer inzicht krijgen in de manier waarop wij mensen taal in ons hoofd opbergen. Het is ook nuttig voor het onderwijs, dat zo beter kan aansluiten op de belevingswereld van de leerling.

De meeste analfabeten die Kurvers sprak, wilden heel graag leren lezen, maar kwamen daar eerder niet toe. "Ik wilde al veel langer," zei een van hen, "maar mijn man was ziek." Een ander vertelde dat haar dochtertje haar min of meer naar de les had gestuurd. Het meisje had vaak gevraagd of haar moeder iets kon voorlezen. Toen ze moest vertellen dat ze dat niet kon, had het meisje gezegd: "Jij kunt ook niks, mama." De meeste mensen wilden vooral praktische alledaagse dingen leren beheersen – een briefje schrijven, de informatie van de school van hun kinderen lezen – maar opvallend genoeg waren er mensen die Kurvers toevertrouwden dat ze ambitieuzere plannen hadden. "Later ga ik een boek over mijn leven schrijven", zei iemand tegen de leraar Nederlands. "Waarom later?", vroeg deze, "Waarom niet nu?" "Ik kom", antwoordde de cursist, "nog letters tekort."

Jeanne Kurvers. *Met ongeletterde ogen. Kennis van taal en schrift van analfabeten*. Amsterdam, Aksant, 2002. ISBN 90 5260 057 0